

Számítástechnika a magyar egyetemi könyvtárakban

A számítástechnika könyvtári alkalmazásának helyzete: eredmények és hiányosságok

A magyar egyetemi könyvtárak – véleményem szerint – mindenkor jó lelkiismerettel, derekasan dolgoztak. Igyekeztek a korszerű technológiákat kellő időben megismerni és alkalmazni. E törekvések sorában szerény *eredmények* is születtek, nemcsak az egyetemi könyvtárak, hanem más nagykönyvtárak erőfeszítései nyomán; a kép egysége érdekében az utóbbiakra is kitérek.

1. Megkezdődött a könyvek és folyóiratok gépi feldolgozásának és online használatának előkészítése, s részlegesen meg is valósult. E területen úttörő munkát végzett a *JATE könyvtára* az 1970-es évek elején. Jelenleg több könyvtár kísérletezik a gépi katalógizálás bevezetésével, s vannak már üzemszerűen működő rendszerek is.
2. A tájékoztatás területén viszonylag korán megindult a gépesített szolgáltatás. 1971–1972-ben indult elsőként a *veszprémi egyetemi könyvtár* mágnesszalagos SDI-szolgáltatása, majd másodikként a *miskolci egyetemi könyvtár* követte.
3. Az 1980-as évek közepe táján kezdődött meg a távoli adatbázisok online igénybevétele. Napjainkig kb. 45 állomást telepítettek e célra. Ebben is fontos szerepet játszottak az egyetemi könyvtárak, de igen jelentős az *OMIKK* és más könyvtárak – köztük az *OIK* – munkavállalása is.
4. A CD-ROM technika meghonosításába is bekapcsolódtak az egyetemi könyvtárak az utóbbi 2–3 évben. E téren azonban az *MTA Könyvtáré* az úttörés érdeme. A műegyetemi könyvtárak mellett az orvosegyetemi könyvtárak is sikerrel alkalmazták ezt a technológiát.
5. Kiemelkedő munkát végzett az *OSZK* a nemzeti adattárak kifejlesztésében; az 1970-es évek második felében megoldotta az MNB géprevitelét; 1990-ben üzembe helyezte a külföldi folyóiratok online adatbázisát.
6. Létrejötték más országos jellegű adattárak is (pl. a magyar szabadalmak adatbázisa az *Országos Találmányi Hivatal*, vagy a magyar jogszabályok adatbázisa az *Igazságügyi Minisztérium* gondozásában).
7. Előkészületek folynak az *OMIKK* és a három műegyetemi könyvtár gépi katalógusainak integrálására.

8. Az elmúlt évtized legnagyobb eredménye kétségtelenül az *IIF-hálózat* létrejötte. Ez ugyan nem a könyvtárügy vívmánya, de számunkra is a korszerű adatátviteli feltételek megteremtését jelenti.

A nyolc pontban röviden összefoglalt eredmények azt jelzik, hogy a modern technológiák alkalmazására megtettük a kezdeti lépéseket. Számítástechnikai helyzetünk általános jellemzésére két megállapítást tesztek:

- Az országos nagykönyvtárakban kivétel nélkül, az egyetemi könyvtárak többségében kialakult a számítástechnikai kultúra. Számos könyvtárban szakmailag jól felkészült csoportok alakultak ki.
- Erőteljes felzárkózási törekvéseink ellenére a világban végbemenő fejlődéstől lemaradtunk. A lemaradás 15–20 évre tehető, s különösen a nemzeti adattárak területén, és általában a könyvtári katalógusok géprevitelére területén jelentkeznek. Az intézmények közötti integráció szinte teljesen hiányzik.

Az információs és a könyvtári automatizáció *hiányosságait* az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A magyar dokumentumtermés analitikus feldolgozása és online hozzáférhetősége nincs, illetve csak részben van megoldva. Így a hazai szakirodalom számos tudományterületen csak a külföldi adattárakban található meg; az input azonban esetleges. Elemi hiba, majdhogynem bűn, hogy saját szellemi termékeinket nem vagyunk képesek korszerűen kezelni. Ezért a helyzetért a nemzeti könyvtárnál szélesebb kört terhel felelősség.
2. Nincsenek meg a feltételei annak, hogy Magyarországon egy dokumentumot csak egyszer írjanak le sokszori felhasználásra. A párhuzamos feldolgozások révén rengeteg pénzt költünk, nagyszámú munkaerőt kötünk le. A feldolgozás szakmai színvonala egyenetlen, különösen a kisebb intézményekben.
3. Az előbbi hiányosságok miatt az egyes könyvtárak nem tudnak egyedi igényeik szerint gyorsan és olcsón adattárakat építeni.
4. Az online elérés hiányában az állománygyarapításban nem lehet önkéntes, országos kooperációt megvalósítani.
5. Ugyancsak az online elérés hiánya miatt nem lehet más könyvtárak katalógusaiban keresni, nem lehet a könyvtárközi kölcsönzést gépi úton, gyorsan lebonyolítani.
6. A számítástechnika térhódításának időszakában nálunk még mindig autarkia, sőt zűrzavar uralkodik

a szakmai feladatok megválasztásában, a gépi technika beszerzésében, a szoftveranyag adaptálásában vagy kifejlesztésében, a fejlődés különböző elemeinek összekapcsolásában. Nem gondolkodunk és nem cselekszünk egy nemzeti rendszer szellemében és keretei között.

7. A rendelkezésre álló berendezések, a meglévő adattárak használatában, a fejlesztési eredmények, a szoftverek stb. átengedésében számos könyvtár önzetlen segítségnyújtás helyett teljesíthetetlen anyagi követelményeket támaszt.
8. Az információs területen közeli feladat az európai hálózatokhoz való kapcsolódás. A hazai előkészületeket alig lehet jobbnak minősíteni az elégtelennél.

Összefoglalva: az alapvető problémát a hazai információs politika és terv hiánya, a nemzeti adattárak hiányos volta, a könyvtárak állomány-nyilvántartási és feltárási integrációjának teljes hiánya, a számítógépesítési terv és összekapcsoltság hiánya, a kompatibilitás hiánya jelenti. Ráadásul nincs kitzve a cél, amely felé haladnunk kell.

Ilyen súlyos megállapítások esetén föl kell vetni a felelősség kérdését is. Én úgy vélem, hogy lemaradásról van szó, nem pedig mulasztásról; így a felelőséget is árnyaltabban kell kezelnünk.

Véleményem szerint sem a nemzeti könyvtár, sem a többi nagykönyvtár, köztük az egyetemi könyvtárak nem tehetők felelőssé. Sőt: több és jobb az eredmény, mint amennyire pénz volt, mint amennyire a főhatóságok igényt tartottak, mint amennyi támogatást nyújtottak, és mint amennyire a felhasználói (álmos felhasználói) környezetet sarkallta a könyvtárakat.

Mégis úgy vélem, ne kárhoztassuk a minisztériumokat, ne marasztaljuk el az önkormányzatok elődeit, a tanácsokat, és ne bántuk a rektorokat sem. Talán ez esetben indokolt a könyvtári fejlődés szükségszerű elemeire utalnunk, s mellettük elhanyagolhatjuk a személyes és intézményi tényezőket.

Alapvető irányok és feladatok a számítástechnika alkalmazásának kiterjesztésében

A legalapvetőbb feladat a *nemzeti adattárak* létrehozása. Tisztán kell látnunk, hogy ez a nemzet, s különösen az értelmiség ügye és érdeke, a könyvtárakon kívül pedig sok más intézménynek és a kormányzati szerveknek is szent kötelessége. Tisztán kell látni azt is, hogy a nemzeti adattárak ügye kizárólagosan hazai ügy, ezt a feladatot helyettünk senki más el nem végzi. A nemzeti adattárakat két csoportba sorolhatjuk az alábbiak szerint:

1. A MAGYAR DOKUMENTUMTERMÉS ADATTÁRAI

Könyvek

Kézikönyvek
Monográfiák

Tankönyvek
Jegyzetek
Tudományos rendezvények kiadványai
Disszertációk
Kutatási jelentések
Sorozatok és periodikumok
Szabványgyűjtemények
Jogszabálygyűjtemények

Folyóiratok és egyéb periodikumok közleményei

Tudományos szakfolyóiratok fő cikkei
Magazinok válogatott, lényeges, közérdekű cikkei
Napilapok jelentősebb, terjedelmesebb cikkei
Egyetemi, akadémiai, kutatóintézeti (tudományos) közlemények

Egyebek

Térképek
Hangos anyagok
Vizuális anyagok
Kották
Jogszabályok
Szabványok
Szabadalmak

Ezeknek az adattáraknak a létrehozása igen bonyolult feladat; a megoldás messze túlmutat az egyetemi könyvtárak kompetenciáján és lehetőségein. Az egyetemi könyvtárak viszont érdekeltek ezen adattárak létrejöttében, ezért partnerek lehetnének mind kiépítésükben, mind használatukban. Bekapcsolódásuk módját az egyes programokban kell kidolgozni.

2. A KÖNYVTÁRAK EGYESÍTETT KATALÓGUSAI ONLINE ÜZEMMÓDBAN

E témakörrel részletesebben szólok, mivel valójában itt jelentkeznek az egyetemi könyvtárak feladatai. Ugyanis

9 országos nagykönyvtár,
30 egyetemi könyvtár,
18 megyei könyvtár,
továbbá kutatóintézetek, jelentősebb szervezetek (pl. KFKI, Nemzeti Bank) könyvtárai,
összesen kb. 70 könyvtár (a későbbiekben a kör tovább bővíthet)

▶ könyvkatalógusa és

▶ folyóirat-katalógusa egyesítését kell megoldani.

E problémakör kapcsán utalni kell a következőkre. A világ könyvtári rendszereiben végbemenő jelenlegi folyamatok (a nemzeti dokumentumtermés gépi feldolgozása, a hozzáférés online, CD-ROM és elektronikus levelezés útján, a könyvtárak tömegeinek, számainak, ezreinek integrált katalógusai a közvetlen keresés és hozzáférés érdekében) igen határozottan az integrációra, s nem az egyedi rendszerekre helyezik a hangsúlyt.

A legnagyobb, a legjobban felszerelt, a legjobban működő könyvtár teljesítménye is csak korlátozott lehet, mert az egyetemes tudásanyagot egyedül nem képes birtokolni, és használatra alkalmas állapotban tartani. Ezért bármelyik jelentős tudományos könyvtár teljesítménye egy magasabb fejlettségi

fokon nem is annyira saját forrásaitól függ, hanem attól, hogy az egyetemes tudáskincsbe milyen szélesen, milyen mélyen tud behatolni, és onnan meríteni. Ennek első és alapvető feltétele a széles körű integrálódás, amely lehetővé teszi az ismerethordozók késedelem nélküli megtalálását és megszerzését. Ezt az állítást megerősíti az Európai Közösség számára nemrég készült tanulmány. 1987-ben az USA-ban 1109 nagyméretű könyvtári integrált rendszer működött; az Európai Közösség országaiban 249; ebből angol 91, francia 77, holland 18, dán 17, olasz 14, német 12, spanyol 10, a többi 10 rendszer megoszlik Belgium, Írország, Luxemburg, Portugália és Görögország között.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, nem az az alapkérdés, hogy egy-egy egyetemi könyvtár számítógépesítve legyen. Hagyományos eszközökkel is jól meg lehet találni egy-egy könyv adatait. Ehhez 3–5 perc elegendő. A fő kérdés az, hogy ha egy könyvtárban nincs meg a szükséges könyv, akkor hogyan lehet gyorsan a nyomára lelteni. Ehhez kell az *integrált online rendszer*. Ennek segítségével lehet dönteni arról is, hogy egyáltalán beszerzi-e a könyvtár a szóban forgó művet, vagy pedig rögvést kölcsönkéri. Nem olyan integrált rendszerre gondolunk, amelyben apró adattárak tucatjait vagy százait kell egyenként végigkeresni egyetlen könyv adatai végett. Csak olyan integrált hálózat felépítésének van értelme, amelynek bármely végállomásáról egy művelettel lehet hozzáférni a keresett adathoz az összes részt vevő könyvtár vonatkozásában.

A számítástechnika alkalmazásának szervezeti, tárgyi és személyi feltételei

A feladat hordereje *kormányzati felelősségvállalást* igényel. A kormánynak kell határoznia ebben a kérdésben, és ki kell jelölnie az ügy gondozásának kormányzati felelőseit, a végrehajtásért felelős intézményeket. A kormány részéről minden bizonnyal a *Miniszterelnöki Hivatal Tudománypolitikai Titkársága* lesz az illetékes, a megvalósítás pedig a *Művelődési és Közoktatási Minisztérium*, az *Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság* és a *Magyar Tudományos Akadémia* illetékességébe tartozik. E három főhatóságot már a tervezés kezdetén be kell kapcsolni a munkálatokba, mert célszerű, hogy olyan döntések születessenek, amelyekkel ők is egyetértenek, amelyeket elfogadnak, amelyeknek a végrehajtását támogatják. A későbbiekben azokat a főhatóságokat is felelőssé kell tenni, illetve meg kell nyerni, amelyeknek intézményei részt vállalnak vagy kapnak a munkából.

Kívánatos, hogy a *Könyvtári és Informatikai Kamara*, valamint a *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* is teljes erővel e kezdeményezés mellé álljon.

A nemzeti terv kidolgozására létre kell hozni egy szakértőkből álló bizottságot. A jó, gyors és eredményes munka érdekében a bizottság 5–6 főnél

nagyobb ne legyen. A bizottság tagjai munkaidejük legalább harmadát, felét erre a célra fordítsák. Munkájukat intézmények segítsék. A tagok dolgoztassanak ki résztanulmányokat, tegyenek tanulmányutakat szükség szerint; magas díjazásban részesüljenek. A terv kidolgozásának időszükséglete kb. 1 év, pénzigénye 2–3 millió Ft.

Finanszírozási kérdések

Most csak elveket rögzíthetünk, mert a pénzüsszegek tekintetében csak jóslatni lehet. A könyvtárakhoz kötődő nemzeti adattárak létrehozásának költségeit az állami költségvetésben kell előirányozni. A rendszer vagy rendszerek létrehozásáig, az üzembe állításig, a beüzemelésig az összes költséget központiilag kell előirányozni. A későbbiekben érvényesíteni lehet üzleti szempontokat is, de ennek mértéke ma még nem állapítható meg. Valószínű azonban, hogy jó ideig az állami költségvetés jelentős hozzájárulása nélkül a rendszer nem lesz fenntartható. Gondoljunk csak néhány külföldi példára: az USA-ban a mindennél használt dokumentumleírások költségeinek jó részét a Library of Congress évi 280 millió dolláros költségvetése finanszírozza; Németországban a létrejött hálózatokat a tartományi kormányok és a szövetségi kormány finanszírozta együttesen stb.

A szükséges költségek nagyságrendjéről több oknál fogva nehéz akár becslést is adni. Ugyanis a meghatározó tényezők bizonytalanok: pl. nem látjuk előre a hazai infláció jövőbeni alakulását; az adatátvitel postai díjszabásainak változásait; a számítástechnikai berendezések árainak alakulását; és végső soron azt sem látjuk, hogy milyen kapacitású, milyen hatókörű rendszereket hozunk majd létre.

Mindezekre figyelemmel, s kiindulva a mai körülményekből úgy gondolom, hogy a 70 könyvtár állomány-nyilvántartását rendszerbe ölelő munkálatokhoz 1–1,5 Mrd Ft-ra volna szükség. Ebből 1 milliárdot gépekre kellene fordítani (1 nagygépre és kb. 300 terminálra volna szükség), a fennmaradó rész munkavégzésre jutna. Szoftvert a meglévő külföldiekből kellene választani, vagy külföldről szerezni kormányzati közreműködéssel. A munkaerőt jobbra a meglévő személyi állományból kellene kiállítani. A technika jelentős részét országos, nemzeti pályázat útján lehetne előteremteni.

A szakmai orientációról

Országunk útja minden bizonnyal az *Európai Közösségek* felé vezet. Ebből következik, hogy kiépítendő nemzeti rendszereinknek az Európai Közösségek országaiban működő hálózatokkal kompatibiliseknek kell lenniük. Továbbá: a nagy nemzeti rendszerek szoftver- és technikai feltételeit nem kellene magunknak kitalálnunk, hanem éppen onnan kellene adaptálnunk, úgy, ahogy azt az OSZK eddigi munkája

során tette. Az input nagy részét nem itthon kellene előállítani visszamenőleges katalógizálással, hanem külföldi adattárakból kellene kinyerni (pl. a Library of Congress, az OCLC, a Swets és más szolgáltatóközpontokból).

Az egyetemi könyvtárak szerepvállalásáról

Felvetődik a kérdés, miért az egyetemi könyvtári örökből indul el ez a kezdeményezés?

Az egyetemi könyvtárak szerte a világon mindenütt meghatározó szerepet visznek az információ- és a dokumentumszolgáltatásban. Az egyetemeken könyvtárak nélkül nem léteznek, s a kebelükben kifejlődött könyvtárak nemzeti célokra is jól, s talán gazdaságosan felhasználhatók. Az egyetemi könyvtárak sokrétű feladatai a főntartó egyetem sajátos követelményeiből következnek, minthogy a könyvtárak odaadón szolgálnak az egyetemeken kutatási, oktatási, fejlesztési, tervezési tevékenységét. Az egyetemeken számítástechnikai felkészültsége jobbra mindenütt fejlett, könyvtári, információs célokra is hasznosítható. Egy ország könyvtárügyét szélesebb körben is segíthetik az egyetemi könyvtárakban kifejlesztett modellek. Bizonyításképpen néhány példa.

Számos országban az egyetemi könyvtár valóban ellát nemzeti feladatokat is. Így Finnországban a helsinki, Németországban a hannoveri, Norvégiában a trondheimi, Svájcban a zürichi műegyetemi könyvtár az országos műszaki könyvtár tisztében is tevékenykedik. Németországban a szövetségi tartományokban a különböző könyvtárakat összekapcsoló számítógépes hálózatok vezérlő központja szinte kivétel nélkül egyetemi könyvtárban van: Alsó-Szászországban a göttingeni; Baden-Württembergben a konstanzi Egyetemi Könyvtár a központ. Hollandiában is az egyetemi könyvtárak hozták létre 1969-ben a PICA (Projekt for Integrated Catalogue Automation) rend-

szert. Induláskor 10 egyetemi könyvtár mellett a Királyi Könyvtár is belépett; a részt vevő könyvtárak száma hamarosan 70-re emelkedett. Hasonlóan említhető a svájci példa, ahol a lausanne-i Egyetemi Könyvtár vezetésével kidolgozták a SIBIL néven ismert online integrációt 83 könyvtár részvételével. Angliában a JANET (Joint Academic Network) néven ismert rendszer működik. Itt 150 intézmény 1700 számítógépét kapcsolták össze. Egy kivétellel valamennyi egyetemi könyvtár tagja a hálózatnak, vagyis ők képezik a hálózat gerincét. Az OSZK által adaptált DOBIS és LIBIS rendszert is egyetemi könyvtárakban fejlesztették ki, az előbbi Dortmundban, az utóbbit Leuvenben.

A példák sorát a minden idők legnagyobb könyvtári rendszere, az OCLC (Online Computer Library Center) felelősévé zárom. Ez a gazdasági vállalkozás is egyetemi vezető könyvtárosa, *Frederik G. Kilgour* alapította meg 54 egyetemi és főiskolai könyvtár részvételével az OCLC-t. 1967-ben 100 éves volt az ohioi könyvtárosegyesület, és így önmagukat ezzel az új, akkor még nem sejtett jövőjű szervezettel ajándékozták meg. A szervezetnek 1990-ben 11 377 könyvtár volt a tagja 38 országból. Európából pl. tagok vannak Angliából, Belgiumból, Dániából, Németországból, Franciaországból, Hollandiából, Portugáliából, Svédországból, Svájcban, a Vatikánból. Tagok vannak továbbá Kínából és Ausztráliából. A közös online katalógusban 1990-ben 22,1 millió könyvemet volt; egy év alatt a központi gép 41 millió bemenetet regisztrált, 5 millió könyvtárközi kölcsönzés bonyolódott le. Igaz, hogy ma már nemcsak egyetemi könyvtári hálózat, de a részt vevő könyvtárak között ma is legtöbb az egyetemi könyvtár (26%).

A felsorolt példák alapján, az eddigi tapasztalásra alapozva merem kimondani, hogy az egyetemi könyvtárak aktív közreműködése, részvétele nélkül a magyar információ- és dokumentumszolgáltatás úgyne nem rendezhető!

FULLMARC

Az OCLC bejelentette legújabb konvertáló szolgáltatását, a FULLMARC-ot, amely nem teljes MARC rekordokat egészít ki teljes MARC-formátumra, s egyben hozzáilleszti a rekordhoz az adott könyvtár raktári jelzeteit is az OCLC Online Union Catalog-jából. A könyvtáraknak csak a kiegészített rekordokért kell fizetniük.

/Advanced Technology/Libraries, 20. kötet. 6. sz. 1991. p. 8-9./

(P. I.)

Commodore a pénztelen könyvtáraknak

A Commodore személyi számítógépek olyan sorozatát dobta piacra, amely megfizethető a gazdasági recessziótól sújtott brit könyvtáraknak. A tizennégy modellből álló sorozat legolcsóbbja mindössze 378 fontba kerül, a sorozat csúcsmoделlje 4700-ba.

/The Electronic Library, 9. kötet. 2. sz. 1991. p. 114./

(V. Gy.)